

**UJEDINJENI NARODI I NATO U RATNOJ I POSTRATNOJ BOSNI I
HERCEGOVINI**

**THE UNITED NATIONS AND NATO IN WAR AND POST-WAY
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Stručni rad

*Doc. dr Željko Petrović**

Sažetak

Bosna i Hercegovina ima poseban odnos sa dvije vodeće međunarodne organizacije u svijetu prije svega u sigurnosnoj oblasti, Ujedinjenim narodima i NATO. To su organizacije koje su uzele aktivno učešće u Bosni i Hercegovini u toku oružanog sukoba 1992-1995. godine, ali i po njegovom završetku. U radu se razmatra odnos sa ove dvije organizacije imajući u vidu da su na prostoru Bosne i Hercegovine često nastupale u istom pravcu sa istovjetnim ciljevima. U suvremenoj međunarodnoj zajednici postavlja se pitanje djelovanja ovih međunarodnih organizacija, ispravnosti njihovih postupaka i stvarnih efekta njihovog djelovanja. Posebno je aktuelno pitanje odnosa Bosne i Hercegovine i NATO koji je nesumnjivo imao veliki uticaj na ovaj prostor.

Ključni riječi: međunarodne organizacije, rat, NATO, Ujedinjeni narodi, članstvo

Abstract

Bosnia and Herzegovina has a special relationship with two leading international organizations in the world, primarily in the field of security, the United Nations and NATO. These are organizations that took an active part in Bosnia and Herzegovina during the 1992-1995 armed conflict. years, but also after its completion. The paper discusses the relationship with these two organizations, bearing in mind that in Bosnia and Herzegovina they often

** Fakultet međunarodnih odnosa i diplomacije, Sveučilište Hercegovina, Mostar, email: petrovicz@yahoo.com*

acted in the same direction with the same goals. In the modern international community, the question arises of the activities of these international organizations, the correctness of their actions and the real effects of their actions. The issue of the relations between Bosnia and Herzegovina and NATO is especially topical, which undoubtedly had a great influence on this area.

Key words: international organizations, war, NATO, United Nations, membership.

1. UVOD

Bosna i Hercegovina članica je više međunarodnih organizacija, a teži uključenju i druge međunarodne organizacije, prije svega u Europsku uniju i u NATO.* Treba posebno naglasiti da niz međunarodnih organizacija ima aktivno učešće u Bosni i Hercegovini, te na taj način međunarodna zajednica aktivno djeluju na prostoru Bosne i Hercegovine. Danas je multilateralna diplomacija, odnosno učešće država u radu međunarodnih organizacija i konferencija koje organiziraju međunarodne organizacije, postao megatrend suvremenog svijeta (Đašić, 2003: 45). Prilikom osnivanja diplomatskih misija pri međunarodnim organizacijama pojavljuje se složeniji pravni odnos nego kod redovitih diplomatskih misija država, imajući u vidu da su sjedišta međunarodnih organizacija na teritoriji drugih država, te je to odnos više država istovremeno (Mitić, 2007: 239). I male nerazvijene države imaju interes da budu članice međunarodnih organizacija, te da na taj način ostvaruju interese u korist svoje države učešćem u njihovom radu (Watson: 2005:149-166).

Kao što je već pokazano na mnogobrojnim primjerima Bosna i Hercegovina je država koja je karakteristična po mnogo čemu. Jedna od specifičnosti Bosne i Hercegovine jeste i uloga međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini. Daytonski mirovni sporazum, kako predstavlja međunarodni ugovor kojim je okončan oružani sukob i u okviru kojeg je

** Bosna i Hercegovina članica je 90 međunarodnih organizacija iz različitih oblasti. Od njih 90 u 5 međunarodnih organizacija djeluje kao pridruženi član ili promatrač i to u: Pokretu nesvrstanih zemalja i Organizaciji islamske suradnje od 1994. godine, u Afričkoj uniji od 2009. godine, Međunarodnoj organizaciji Frankofonije od 2010. godine, te Međunarodnom birou za utege i mjere od 2011. godine. U 2002. započeti su pregovori za pristupanje Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, a 2009. godine započeti su i pregovori za pristupanje NATO savezu.*

donesen Ustav Bosne i Hercegovine, vrlo je specifičan izuzetak, ali nije jedini primjer donošenja ustava instrumentima međunarodnog ugovaranja (Šarčević, 2008). Ovim sporazumom predviđene su određene ovlasti različitih međunarodnih organizacija čije aktivnosti predstavljaju ključ funkcioniranja Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, vojni i civilni aspekti provođenja mirovnog sporazuma s ciljem postizanja trajnog mira povjereni su međunarodnim organizacijama (Smailagić, 2011: 546-572). Bosna i Hercegovina, sa ustavnopravnim uređenjem predviđenim Daytonskim mirovnim sporazumom rukovođena domaćim političarima, teško bi uspjela kao država bez sudjelovanja međunarodnog činitelja, te su toga bili svjesni i tvorci Daytonskog mirovnog sporazuma. Sam Daytonski mirovni sporazum, pravno promatrano, predstavlja instrument kojim se provodi mirovni proces s ciljem uspostavljanja trajnog mira i koji predviđa naglašenu ulogu međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini po pitanjima vojnog i civilnog provođenja mirovnog sporazuma, izbora, ljudskih prava, demokratske vlasti i sl.

2. UJEDINJENI NARODI

Ujedinjeni narodi osnovani su kao međunarodna organizacija koja je nasljednica Lige naroda i Treće internacionale, koje su mnogi smatrali neefikasnim u svom radu. Obje su nastale kao posljedica Prvog svjetskog rata, sa pretpostavkama da bi takvi ratovi mogli da se spriječe od strane ovih organizacija. Izbijanjem Drugog svjetskog rata nastala je ideja o osnivanju nove međunarodne organizacije, koja bi imala za cilj očuvanje svjetskog mira.

Predsjednik SAD Franklin Delano Roosevelt i premijer Velike Britanije Winston Churchill su 14. kolovoza 1941. godine usvojili Deklaraciju poznatu po nazivu Atlantska povelja kojom su odredili poslijeratne ciljeve. Na samom kraju Deklaracije naglašeno je da je potrebno osnovati trajni međunarodni sustav sigurnosti, čime se nagovijestilo osnivanje Ujedinjenih naroda. Međusaveznički sastanak održan je 24. rujna 1941. godine u Londonu, na kome je data puna podrška načelima iz Atlantske povelje. Deklaracija Ujedinjenih naroda kao formalno pravni akt svečano je usvojena i potpisana u Washingtonu 1. siječnja 1942. godine, od strane 26 država antihitlerovske koalicije. Na sastanku u Moskvi u listopadu 1943. godine predstavnici SAD, SSSR, Velike Britanije i Kine, složili su se da što prije osnuju međunarodnu organizaciju za mir i sigurnost. Do njenog konačnog osnivanja održane su konferencije u Teheranu 1943. godine, Dumbarton Oaksu 1944. godine i Jalti

1945. godine., na kojima su određene osnove organizacije Ujedinjenih naroda. Povelja Ujedinjenih naroda usvojena je na konferenciji u San Francisku 26. lipnja 1945. godine, a stupila na snagu 24. listopada 1945. godine čime su osnovani Ujedinjeni narodi*

Ujedinjeni narodi imaju za cilj da promjene suštinu odnosa između država članica i sam način na koji se rješavaju međunarodni problemi. Ona predstavlja zajednicu suverenih država, zasnovanu na načelu suverene jednakosti, a ne neku naddržavnu tvorevinu. Osnova ove organizacije predstavlja Povelja, koja je po svojoj prirodi višestrani međunarodni ugovor i to ugovor višeg tipa koji stoji iznad ostalih ugovora. Kao dobrovoljna organizacija ona se svojim članovima obraća putem preporuka, a ukoliko žele da stvore čvrstu pravnu obvezu onda zaključuju međunarodne ugovore. Pregovori, sporazumi i dobrovoljna suradnja su osnovni metodi na kojima se zasniva rad Ujedinjenih naroda. Danas su praktično sve međunarodno priznate neovisne države članice Ujedinjenih naroda. Izuzetak predstavlja Sveta stolica, koja je odbila članstvo, ali ima status promatrača, kao i neke druge države.

U članku 1. Povelje određeno je da Ujedinjeni narodi imaju za cilj očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti, razvijanje prijateljskih odnosa među narodima, uspostavljanje svestrane međunarodne suradnje, te se određuju kao središte za usklađivanje akcija članica za ostvarenje ovih ciljeva.* Osnivači Ujedinjenih naroda kao osnovni cilj vidjeli su stvaranje jednog univerzalnog sustava sigurnosti unutar zajednice suverenih država. Treba napomenuti kada je riječ o osiguranju mira u svijetu i poduzimanju prinudnih mjera protiv agresora, članice Ujedinjenih naroda vezane su odlukom organizacije i bez izričitog pristanka. U tom pogledu Povelja Ujedinjenih naroda nameće značajna ograničenja suvereniteta država i predstavlja krupan napredak u odnosu na dotadašnje međunarodne organizacije.

* *Ujedinjeni narodi predstavljaju najznačajniju međunarodnu organizaciju u suvremenoj međunarodnoj zajednici, ali istovremeno i organizaciju koja je do sada bila predmet brojnih kritika. U vrijeme osnivanja Ujedinjeni narodi obuhvatili su sve Savezničke države koje su bile u borbi protiv sila Osovine.*

* *Ciljevi Ujedinjenih naroda široko su postavljeni, čime je stvoren širok manevarski prostor u međunarodnim odnosima i politici Ujedinjenih naroda. Od vremena osnivanja Ujedinjenih naroda do danas mijenjali su se prioriteti u aktivnostima radi postizanja ovih ciljeva. U jednom periodu su to bila pitanja dekolonijalizacije, samoodređenja ili pak aparthejda, dok zadnji period karakterizira pojačan interes za ekonomska i razvojna pitanja. Formalno gledajući, ova činjenica ukazuje na mogućnost prilagodavanja Ujedinjenih naroda na trenutne svjetske potrebe i probleme.*

Ekonomski i socijalni razvoj je jedan od osnovnih ciljeva Ujedinjenih naroda, jer pod mirom se ne podrazumijeva samo odsustvo rata, već se odnosi i na sveopći razvoj i unapređenje pravde. Posljednjih godina zbog globalnih problema kao što su efekt staklene bašte i ozonske rupe, uz ovu definirana je još jedna oblast zadaća Ujedinjenih naroda, a to je zaštita životnog okoliša.

Načela Ujedinjenih naroda određena su u članku 2. Povelje Ujedinjenih naroda:*

- načelo zabrane sile;
- načelo mirnog rješavanja sporova;
- načelo savjesnog ispunjavanja obveza preuzetih u suglasnosti sa Poveljom;
- načelo zabrane intervencije u unutarnje stvari država.

Glavni organi Ujedinjenih naroda su Opća skupština, Vijeće sigurnosti, Ekonomsko i socijalno vijeće, Starateljsko vijeće i Tajništvo Ujedinjenih naroda. Jedan od glavnih organa Ujedinjenih naroda jeste i Međunarodni sud pravde, kao pravosudni organ koji rješava sporove između država na osnovu međunarodnog prava. Člankom 24. Povelje Ujedinjenih naroda prvenstvena odgovornost za osiguranje međunarodnog mira i sigurnosti povjerena je Vijeću sigurnosti, koje pored davanja preporuka donosi i obvezne odluke u slučaju prijetnje miru, narušavanja mira ili čina agresije.

2.1. Ujedinjeni narodi i Bosna i Hercegovina

Početak ratnih dešavanja na prostoru bivše SFRJ, Ujedinjeni narodi uključili su se u rješavanje krize koju su okarakterizirali kao narušavanje međunarodnog mira i sigurnosti. Tako su Ujedinjeni narodi Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 713. iz 1991. godine uveli opći i potpuni embargo na izvoz oružja na prostor SFRJ, koji će trajati sve do okončanja ratnih sukoba krajem 1995. godine. Međutim, ova neselektivna mjera pokazala se kontraproduktivnom na prostoru Bosne i Hercegovine. Sa jedne strane srpska strana je imala najveći pristup naoružanju bivše JNA, dok su hrvatska i bošnjačka strana bile u tom pogledu oštećene nemogućnošću legalne nabavke

* Načela Ujedinjenih naroda danas se smatraju pravilima običajnog međunarodnog prava.

naoružanja.* Također, Ujedinjeni narodi su kao vid nenasilnih mjera uveli ekonomske sankcije SR Jugoslaviji, koje su se višestruko negativno odrazile i na Bosnu i Hercegovinu u toku trajanja ratnih sukoba. One su najviše pogodile civilno stanovništvo na srpskoj strani te nisu imale drugih većih efekata.*

Ujedinjeni narodi na prostor Bosne i Hercegovine uputili su promatračku misiju u cilju promatranja i izvještavanja u vrijeme započinjanja oružanih sukoba. UNPROFOR (*United Nation Protection Force*), odnosno zaštitne snage Ujedinjenih naroda koje imaju status promatračke misije, postale su krovna misija koja je imala za cilj razdvajanje sukobljenih strana i smirivanje napetosti na terenu. One su imale i niz drugih ovlasti kao što su nadzor nad zaštićenim teritorijama, nadgledanje poštivanja ljudskih prava i prava izbjeglica, sprječavanje zločina protiv civilnog stanovništva itd. UNPROFOR nije uspio da nametne mir, ali je u mnogome doprinio da se umanje stradanja na prostoru Bosne i Hercegovine uslijed oružanog sukoba između tri većinska naroda.

Uslijed najnovijih dešavanja u međunarodnoj zajednici dovodi se u pitanje kredibilitet Ujedinjenih naroda. SAD, kao trenutno najmoćnija država u međunarodnoj zajednici, samovoljno poduzima vojne akcije protiv drugih suverenih država, bez odobrenja Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, a da od strane Ujedinjenih naroda nema nikakvih osuđujućih reakcija prema tome. Neki smatraju da se takve akcije poduzimaju od strane SAD kao odgovor na birokratsku nesposobnost Ujedinjenih naroda. Postoje mišljenja i da su Ujedinjeni narodi prevaziđeni, te da se SAD svojom često samovoljnom vanjskom politikom ne zalažu samo za svoje interese, nego za interese cijelog demokratskog svijeta (Petković, 2004:123-124).

Bosna i Hercegovina članica je Ujedinjenih naroda od 22. svibnja 1992. godine, a prema Daytonskom mirovnom sporazumu ona zadržava svoje članstvo. Ujedinjeni narodi su i poslije prestanka oružanih sukoba na prostoru Bosne i Hercegovine nastavile sa svojim djelovanjem i prisustvom. Tako Aneks 7. Daytonskog mirovnog sporazuma, odnosno sporazum o izbjeglicama i prognanicima, poziva UNHCR da pripremi plan repatrijacije i povrataka

* *Odlukom Ujedinjenih naroda da se stavi embargo na izvoz naoružanja na prostor bivše SFRJ, srpska strana dobila je veliku prednost. Sa druge strane, hrvatska i bošnjačka strana su na različite načine dolazile do naoružanja, što je pogodovalo ratnom kriminalu i bogaćenju pojedinaca.*

* *Ekonomske sankcije SR Jugoslaviji pogodovala su kriminalnim strukturama na srpskoj strani, kada je došlo do jačanja organiziranog kriminaliteta.*

raseljenih osoba. Ujedinjeni narodi su tako uzeli aktivno učešće u Bosni i Hercegovini, npr. Glavni tajnik UNESCO-a obavlja određena imenovanja u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

Aneks 11. Daytonskog mirovnog sporazuma, odnosno Sporazum o Međunarodnim operativnim policijskim snagama, povjerio je Ujedinjenim narodima organizaciju policijskih snaga u Bosni i Hercegovini. U prosincu 1995. godine Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda ovlastilo je države članice da u roku od godinu dana uspostave međunarodne provedbene snage IFOR-a koje će imati zadatak da nadziru i pomažu provođenje Sporazuma o vojnim aspektima mirovnog rješenja i Sporazuma o regionalnoj stabilizaciji, koji su sadržani u Aneksu 1-A i Aneksu 1-B Daytonskog mirovnog sporazuma.* Međunarodne provedbene snage IFOR (*International Implementation Force*) zamijenile su Stabilizacijske snage SFOR (*Stabilization Force*). IFOR je djelovao u skladu sa glavom VII. Povelje Ujedinjenih naroda, te su njegove snage raspoređene na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine. One su se sastojale iz kopnenih, zračnih i pomorskih jedinica država članica NATO i nekih drugih država koje nisu njegove članice (Lapaš, 2004: 217). U sastavu jedinica IFOR-a učestvovalo je preko 60000 vojnika.

Na osnovu Sporazuma o međunarodnim operativnim policijskim snagama i odluke Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda uspostavljene su Međunarodne operativne policijske snage Ujedinjenih naroda (IPTF) koje su nadležne na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. IPTF bio je autonoman u obavljanju svojih zadataka, a koordinaciju njegovim radom vršio je Visoki predstavnik. Na čelu IPTF bio je povjerenik koji je dobivao upute od strane Visokog predstavnika. Pomoć koju je pružao IPTF u Bosni i Hercegovini sastojala se i u osiguranju primjene prava i poštivanja ustavnog poretka. Ovakav odnos međunarodne zajednice veoma je sličan protekciji kao jednom od oblika protektorata. Neki vide sličnost današnje Bosne i Hercegovine sa uređenjem Bosne i Hercegovine koje je bilo predviđeno Berlinskim kongresom 1878. godine.

Bosna i Hercegovina aktivno sudjeluje u radu Ujedinjenih naroda putem stalnih diplomatskih misija, te u većem broju tijela i specijaliziranih agencija Ujedinjenih naroda. Također je sudjelovala ili sudjeluje u mirovnim misijama u Afganistanu, Cipru, Etiopiji, Haitiju, Iraku, Istočnom Timoru, Kongu,

* Rezolucijom 1031. Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda iz 1995. godine UNPROFOR je zamijenjen sa jedinicama IFOR-a.

Liberiji, Sierra Leoneu i Sudanu. Aktivno sudjeluje i u koordinirajući regionalnim aktivnostima unutar Ujedinjenih naroda, poput Centralnoeuropske inicijative i Istočnoeuropske skupine (Sahadžić, 2011: 578).

Misija Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini danas ima prvenstvene zadatke koji se odnose na održavanje međunarodne sigurnosti, održavanje dobrih odnosa sa susjedima i uopće održavanje mira i stabilnosti u Jugoistočnoj Europi. Pored toga bavila se pitanjima odnosa sa Međunarodnim kaznenim tribunalom za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnim kaznenim sudom, pitanjima borbe protiv terorizma, ljudskih prava, humanitarne pomoći, prevencijom konflikata i očuvanjem mira i razoružanjem. Misijom Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini rukovodi rezidentni koordinator kao predstavnik Glavnog tajnika, i nalazi se na čelu tima agencija Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini, uključujući i financijske organizacije kao što su Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond.

Angažiranjem Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini i uopće na prostoru država koje su nastale raspadom bivše SFRJ, došlo je do evolucije koncepta mirovnih operacija Ujedinjenih naroda. Od modela mirovnih operacija koje imaju za cilj da razdvajaju sukobljene strane na jednoj liniji, mandati Ujedinjenih naroda su evoluirali u aktivne i sveobuhvatne operacije, sa jasno definiranim i konačnim ciljem. Osim bolje koordinacije međunarodnih napora današnjih mandata mirovnih snaga Ujedinjenih naroda, u velikoj mjeri su oni usmjereni na post konfliktni period izgradnje institucija, regionalne stabilizacije i pomirenja, interakciju sa civilnim društvom i drugim međunarodnim akterima u kriznom, odnosno post kriznom području.

Rastuća složenost međunarodnih odnosa najviše se prelama kroz sustav Ujedinjenih naroda. U globaliziranom svijetu potreba za standardizacijom ponašanja, definiranje univerzalnih pravila i procedura, makro i mikro regulacija različitih sfera života postaje dominantan oblik međunarodnog ponašanja. Veliki sustav kao što su Ujedinjeni narodi spor je i nije prilagođen brzim reformama koje zahtjeva suvremeno doba. Način postizanja suglasnosti i odlučivanja u Ujedinjenim narodima izuzetno je složen i reflektira sve kontradikcije suvremenog vremena. Ipak, bez svih konferencija, konvencija, rezolucija i međunarodnih sporazuma teško je zamisliti funkcioniranje današnje međunarodne zajednice. Pratiti takav razvoj međunarodnih odnosa kroz sustav Ujedinjenih naroda postaje sve teže, jer je svijet postao istinski međuovisan i multipolaran. Međutim, multipolarnost i međuovisnost pokazuje

potencijal za rješenje ključnog problema međunarodnih odnosa koji se odnosi na ujednačavanje razvoja i stabilnosti u cjelokupnoj međunarodnoj zajednici.

Ujedinjeni narodi nastali su kao rezultat relativno visokog stupnja suglasnosti pobjedničkih država poslije Drugog svjetskog rata. Ujedinjeni narodi djelovali su u dva različita perioda, i to u periodu "hladnog rata" i periodu "ere pregovaranja", da bi danas postale najdemokratskiji forum za rješavanje najkrupnijih problema u međunarodnoj zajednici. Danas je osnovno pitanje efikasnosti Ujedinjenih naroda, te se razmišlja o izmjenama i dopunama Povelje Ujedinjenih naroda. To proizlazi i iz proste činjenice što je Povelju Ujedinjenih naroda stvaralo 50 država, a do danas se broj država članica višestruko uvećao. Okolnosti u međunarodnoj zajednici su znatno izmijenjene, koje traže izmjenu osnovnih pravila usuglašanih pri osnivanju Ujedinjenih naroda. Ujedinjene narode treba promatrati kao sredstvo koje, polazeći od suverenih država, olakšava ostvarenje njihove suradnje kao članica međunarodne zajednice.*

Ujedinjenim narodima nesumnjivo su neophodne reforme, tako mnoge oblasti, kao što su prevencija kriza, zaštita životnog okoliša i pitanje stanovništva, nisu nikako ili su nedovoljno prisutne u Povelji Ujedinjenih naroda. Također, sastav Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda u pogledu njegovih stalnih članova odgovara situaciji sa kraja Drugog svjetskog rata, a u pogledu ostalih članova odgovara situaciji sa početka šezdesetih godina 20. stoljeća. Pravo veta koje imaju stalni članovi Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda označava se kao diskriminirajuće i nepravedno. Starateljsko vijeće je suspendiralo svoj rad zbog nedostatka teritorija koje bi trebale da budu pod starateljstvom. Opća skupština je neefikasna u svom radu, dok Vijeće za ekonomska i socijalna pitanja ima sve manju ulogu. Nemoguće je efikasno koordinirati cjelokupnim sustavom zbog mnogo organa, organizacija, programa i fondova u njegovom sastavu. Da bi došlo do promjene Povelje Ujedinjenih naroda neophodno je da glasaju sve stalne članice Vijeća sigurnosti i dvije trećine država članica Opće skupštine Ujedinjenih naroda.

* *Međunarodne organizacije izraz su potreba koje imaju svoje izvore u društvenim i ekonomskim procesima u suvremenoj međunarodnoj zajednici. Razvoj proizvodnih snaga u svijetu dostigao je stupanj kada su nadiđene državne granice, te je neophodna mnogostruka međunarodna suradnja. U pravcu postizanja veće efikasnosti Ujedinjenih naroda treba da se pođe od očuvanja samostalnosti ove međunarodne organizacije i usavršavanja cjelokupnog procesa multilateralnog pregovaranja.*

Evidentno je da Ujedinjeni narodi imaju i imali su problema prilikom osiguranja mira u svijetu ili prilikom rješavanja drugih globalnih problema, ali za to nisu isključivo odgovorne strukture Ujedinjenih naroda, jer one su se pokazale dosta efikasne i fleksibilne. Veća je odgovornost na državama članicama koje su nejedinstvene i nespremne da sprovedu odgovarajuće političke i ekonomske mjere.

3. NATO

Na inicijativu predsjednika Harry S. Trumana, SAD su nakon Drugog svjetskog rata poduzele niz mjera kako bi spriječile širenje utjecaja SSSR u međunarodnoj zajednici. Prvo su u toku 1947. godine primijenili tzv. *Trumanovu doktrinu* koja se sastojala u slanju pomoći Turskoj i Grčkoj, a zatim tzv. *Marshallov plan* koji se sastojao u slanju financijske pomoći Zapadnoj Europi za obnovu i rekonstrukciju.* U sklopu te strategije SAD zajedno sa Kanadom i deset država Zapadne Europe osnovale su obrambeni savez za obranu od vanjske agresije. NATO (*North Atlantic Treaty Organisation*) ili Sjevernoatlantski savez predstavlja vojno sigurnosnu međunarodnu organizaciju koja se zasniva na Sjevernoatlantskom ugovoru, kao njegovom osnivačkom ugovoru koji je zaključen 4. travnja 1949. godine u Washingtonu, sa osnovnim ciljem da se osigura sloboda i sigurnost svim svojim članicama, sukladno sa Poveljom Ujedinjenih naroda.* U periodu kada je komunistička Sjeverna Koreja napala Južnu Koreju 1950. godine, te je priznata Zapadna Njemačka kao suverena samostalna država koja je primljena je u NATO, SSSR je reagirao osnivanjem Varšavskog pakta, koji je bio sačinjen od osam europskih komunističkih država, čime je zvanično započet tzv. *Hladni rat* koji će trajati nekoliko narednih decenija (Pippes, 2001: 64).

* *Trumanov plan predstavlja vanjskopolitički plan SAD o zaustavljanju širenja komunizma. Predsjednik SAD Harry S. Truman 12. ožujka 1947. godine iznio je doktrinu u kojoj je stajalo da će SAD uputiti Turskoj i Grčkoj vojnu i ekonomsku pomoć da ne bi došle pod utjecaj SSSR. Doktrina je promijenila američke vanjskopolitičke odnose prema SSSR-u od detanta, kako je George F. Kennan to nazvao, do politike zaustavljanja širenja komunističkog utjecaja, te se iznošenje ove doktrine smatra početkom Hladnog rata. Marshallov plan počeo se provoditi u travnju 1948. godine i trajao je sljedeće četiri godine. Njegovi neposredni ciljevi bili su obnova razorenih područja, uklanjanje trgovinskih barijera među državama Zapadne Europe, osuvremenjivanje europske industrije i prosperitet tamošnjeg stanovništva. Inicijativa je ime dobila po svom glavnom zagovorniku, državnom tajniku SAD Georgeu Marshallu, koji je nužnost ekonomske obnove Europe spomenuo u svom govoru u lipnju 1947. godine.*

* *Pariz predstavlja sjedište Glavnog stožera NATO saveza.*

NATO je međunarodna organizacija u kojoj države članice zadržavaju puni suverenitet i neovisnost i koja služi kao forum za međusobno savjetovanje i donošenje odluka povodom onih pitanja koja utječu na njihovu sigurnost. Struktura NATO omogućava neprekidne konsultacije, koordinaciju i suradnju između članica u vezi sa političkim, vojnim, ekonomskim i drugim aspektima sigurnosti, kao i suradnju na nevojnom polju kao što su znanost, informacije, pitanja životnog okoliša i ublažavanja posljedica nesreća.

Osnovna svrha NATO jeste da pruži zaštitu slobode i sigurnosti svih njenih članica u Europi i Sjevernoj Americi u skladu sa načelima Povelje Ujedinjenih naroda. Da bi ovo ostvario NATO razvija i koristi politički utjecaj, kao i svoje vojne sposobnosti, u ovisnosti od prirode prijetnje po sigurnost sa kojom se suočavaju države članice. Sa promjenama strateškog okruženja, tako se mijenjao i način na koji je NATO odgovarao na izazove po sigurnost. On djeluje u smjeru očuvanja stabilnosti i sigurnosti europsko atlantske regije i evoluirao kako bi se spremno dočekale nove prijetnje kao što su terorizam i drugi izazovi po sigurnost, koji su daleko izvan njegovog ustaljenog kruga odgovornosti.

Osnivanjem Ujedinjenih naroda i donošenjem Povelje Ujedinjenih naroda koja u članku 51. priznaje državama pravo na individualnu i kolektivnu samoobranu u slučaju oružanog napada, dovelo je do udruživanja država u organizacije koje su imale za cilj njihovu kolektivnu obranu. Tako je osnovan NATO, ali i druge slične organizacije kao što su Zapadnoeuropska unija (WEU), Organizacija Varšavskog ugovora (Varšavski pakt), Organizacija centralnog ugovora (CENTO) i Organizacija ugovora sjeveroistočne Azije (SEATO).

NATO predstavlja organizaciju koja ne stvara regionalni sustav sigurnosti, već ima za glavni cilj kolektivnu samoobranu. Ugovorom kojim je osnovana ova organizacija kaže se da ona počiva na zajedničkim vrijednostima država članica, te potvrđuje ciljeve i načela Povelje Ujedinjenih naroda. Ova organizacija posebno ukazuje da nije samo regionalnog karaktera odredbama Ugovora kojima izjavljuje da će štititi „slobodu, zajedničku baštinu i civilizaciju svojih naroda, koja je zasnovana na načelima demokracije, individualne slobode i vladavine prava“ (Milinković, 1996: 2007). NATO je organizacija kojom se ostvaruje sustav kolektivne obrane, pod kojim se podrazumijeva ugovorni odnos država članica koje se obvezuju na uzajamnu pomoć u slučaju vanjskog napada. Tako ukoliko se izvrši oružani napad na jednu ili više članica NATO smatrati će se kao napad na sve članice. Države

članice u tom slučaju djeluju onako kako smatraju da je potrebno, uključujući i mogućnost upotrebe oružane sile. Nije apsolutno obvezna upotreba oružane sile, već se mogu upotrijebiti i druga sredstva, ali kako je NATO vojni savez, prvenstvo su to mjere vojnog karaktera (Danilović, 2015: 45-46).

NATO u razdoblju od kraja 20. stoljeća karakterizira vanjska transformacija u smjeru otvaranja za nove članice, kao i nove oblike partnerstva. Najznačajnije promjene NATO odnose se na ustanovljenje i jačanje Partnerstva za mir, stvaranje Vijeća za euroatlantsko partnerstvo, novog foruma koji okuplja države članice i sve NATO države partnere i članice Partnerstva za mir, stvaranje osnova za stabilno i trajno partnerstvo sa Rusijom, unapređenje mediteranskog dijaloga u kome se surađuje sa šest mediteranskih država, Egipat, Izrael, Jordan, Mauritanija, Maroko i Tunis, koje nisu članice NATO saveza, jačanje uloge Europe u NATO savezu, razvoj uloge NATO saveza u očuvanju mira, kao i ključna uloga u primjeni vojnih vidova Daytonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini, odnosno vodeća uloga u multinacionalnim Stabilizacionim snagama u Bosni i Hercegovini.

Na Konferenciji održanoj u siječnju 1994. godine u Bruxellesu, šefovi država i vlada NATO saveza kreirali su program Partnerstvo za mir i pozvali demokratske države koje učestvuju u Sjevernoatlantskom Vijeću za suradnju i druge države Konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi da se pridruže saveznicima NATO-a u ovom partnerstvu. Namjera je bila da se ojačaju obveze koje je NATO savez dao u svom Strateškom konceptu za proširenje i unapređenje sigurnosti u Europi kao cjelini i odslika želja Saveza da poboljša suradnju i dijalog s europskim susjedima. Šefovi država i vlada također jasno su stavili do znanja da će aktivno sudjelovanje u Partnerstvu za mir igrati važnu ulogu u evolucijskom procesu širenja NATO saveza.

Prilikom ulaska država u program Partnerstvo za mir NATO-a, države prvo potpisuju Okvirni dokument, koji ih obvezuje na ispunjavanje načela i norme Povelje Ujedinjenih naroda i Opće deklaracije o pravima čovjeka, kao i na suzdržavanje od prijetnji ili upotrebe sile protiv teritorijalne cjelovitosti ili političke neovisnosti bilo koje države, te na poštivanje postojećih državnih granica i rješavanje sporova na miran način. Poštivanje međunarodnog prava i demokracije uvjet su za pristup ne samo NATO savezu nego nizu zapadno orijentiranih međunarodnih organizacija. Upravo širenjem NATO-a na Srednju i Istočnu Europu, poštivanje demokratskih vrijednosti predstavlja glavni uvjet za sudjelovanje u sigurnosno-političkim pitanjima koja su u nadležnosti NATO-a (Grizold, 1998: 21-35).

Države članice NATO saveza mogu u svakom trenutku da jednostrano raskinu ugovor o pristupanju i pored činjenice da stupanjem u NATO savez dolaze u situaciju djelomične pravne ovisnosti. Ovim načinom udruživanja i prihvaćanjem i ispunjavanjem obveza postavljenih od NATO saveza, na indirektan način ova se organizacija uključuje u raspolaganje oružanom moći država članica, dok sa druge strane daje garancije državama za očuvanje njihovog suvereniteta. Članstvo, kako u Partnerstvu za mir tako i NATO savezu, ne podrazumijeva obvezno razmještanje vojnih snaga na državnim teritorijama. Svaka država ima jednaka prava i obveze bez mogućnosti da se bilo koja država podčini drugoj, međutim činjenica je da manje države na osnovu svojih obveza često moraju postupati u interesu većih država. Zračni prostor država članica je besplatno dostupan zrakoplovima NATO saveza, a njegove vojne jedinice imaju pravo intervencije i pristupa na teritoriji države članice, kako na kopnu tako i na moru. NATO može da poduzima akcije i bez suglasnosti Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, ali je potreban konsenzus svih država članica da bi se donijela takva odluka. Države članice NATO saveza formalnopravno i u materijalnom smislu zadržavaju suverenitet, kao i punu samostalnost i neovisnost u međusobnim odnosima sa drugim državama (Lapandić, Albašić, 2009: 239). Treba napomenuti da je bivša SFRJ u vrijeme trajanja Hladnog rata imala specifičnu suradnju sa NATO savezom i prema nekim mišljenjima bila na pragu da postane njegov punopravni član. Kada je SFRJ ušla u konfrontaciju sa SSSR 1948. godine, okrenula se NATO savezu, ali istovremeno nije pristala da postane njegov član. Tako su 1953. godine SFRJ, Grčka i Turska sklopile ugovor o prijateljstvu koji je podrazumijevao i vojnu suradnju. SAD su zajedno sa drugim državama Zapada višestruko pomagale i podržavale SFRJ u pravcu uspostavljanja suradnje sa NATO savezom, ali smirivanjem odnosa sa SSSR u SFRJ je nestala zainteresiranost za takvo ili slično povezivanje (Nedeljkov, 2008).

3.1. NATO i Bosna i Hercegovina

Hladni rat, zbog koga je i formiran NATO savez, prestao je raspadom SSSR, te se NATO suočio sa novim okolnostima u međunarodnoj zajednici - nije više bilo prijatnije od sukoba dvije velike sile. Jedan od najznačajnijih vidova transformacije NATO saveza predstavlja odluka donijeta u lipnju 1992. godine na sastanku Sjevernoatlantskog vijeća u Oslu, kojom se u cilju podrške mirovnim snagama na teritoriji bivše SFRJ nudi pomoć NATO saveza. Tako

je NATO poduzeo niz operacija nadzora, podrške i pomoći u implementaciji rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda u vezi sa oružanim sukobom na teritoriji bivše SFRJ. Krajem 1995. godine formirane su multinacionalne snage IFOR-a predvođene NATO savezom, pod mandatom Ujedinjenih naroda, sa zadatkom implementacije Daytonskog mirovnog sporazuma. U prosincu 1996. godine po završenom mandatu i realizaciji zadataka iz domena svoje nadležnosti, ove snage su zamijenjene Snagama za stabilizaciju, SFOR.

Bosna i Hercegovina opredijeljena je za potpunu integraciju u suvremene međunarodne tokove, očuvanje stabilnosti i mira u regiji, poštivanje ljudskih prava, demokracije i vladavinu prava, smanjenje socijalnih razlika i zaštitu životnog okoliša i prirodnih resursa. Svojim članstvom u Ujedinjenim narodima, OSCE-u i Vijeću Europe, Bosna i Hercegovina nastoji da se aktivno uključi u napore međunarodne zajednice za jačanje mehanizama kolektivne sigurnosti i poštivanje univerzalnih demokratskih normi. S obzirom na to da su Ujedinjeni narodi najznačajniji mehanizam za jačanje sigurnosti u svijetu, Bosna i Hercegovina se posebno zalaže za revitalizaciju uloge Ujedinjenih naroda i reformu njene institucionalne strukture. Bosna i Hercegovina je zainteresirana za uspostavljanje potpune institucionalne suradnje sa NATO savezom, prije svega putem Programa *Partnerstvo za mir*, što je jedan od prioriteta njene vanjske politike. Programu *Partnerstvo za mir* Bosna i Hercegovina je pristupila 14. prosinca 2006. godine nakon potpisivanja Okvirnog dokumenta *Partnerstva za mir*. Priključenjem tom programu, Bosna i Hercegovina želi da, kao aktivni partner, sudjeluje u kreiranju suvremene sigurnosne politike euroatlantskog prostora i da doprinese jačanju regionalne i međunarodne sigurnosti.*

* *U cilju stvaranja međusobnog povjerenja i uspostavljanja vojne suradnje između NATO i drugih zemalja u svijetu, 1994. godine osnovan je političko-vojni program NATO Partnerstvo za mir (Partnership for Peace – PFP). Članstvo u ovom programu se zasniva na bilateralnom ugovoru između svake pojedinačne zemlje i NATO pakta, u kojem zemlje potpisnice u skladu sa svojim potrebama i iskazanim mogućnostima razvijaju i usklađuju pojedinačne partnerske programe. Ovim programom se ostvaruje suradnja koja se prije svega ogleda kroz dostizanje standarda koji se primjenjuju u zemljama članicama NATO, nabavci vojne opreme, obuci i školovanju vojnog personala, zajedničkim manevrima i vježbama, kao i u drugim oblastima suradnje. Potpisivanjem ovog okvirnog dokumenta svaka zemlja članica se obvezuje da poštuje međunarodno pravo, ispunjava međunarodne dogovore o razoružanju i kontroli naoružanja, poštuje Povelju Ujedinjenih naroda i deklaracije o ljudskim pravima, uspostavlja demokratsku kontrolu nad oružanim snagama, transparentnost u planiranju i realizaciji budžeta, i drugo.*

Sudjelovanjem Bosne i Hercegovine u programu Partnerstvo mir očekuje se da će se umanjiti opasnosti od vanjskog ugrožavanja sigurnosti, ojačati sposobnosti za efikasne odgovore na suvremene izazove, rizike i prijetnje sigurnosti, ubrzati započeti procesi integriranja u euroatlantske strukture, unaprijediti transparentnost u planiranju obrane, ostvariti demokratska i civilna kontrola vojske i razviti kapaciteti za zajedničko djelovanje u sustavu kolektivne sigurnosti.

Ostvarenim kvalitetom suradnje Bosne i Hercegovine sa NATO savezom treba da se potvrdi da je ona pouzdan partner i da posjeduje respektivne kapacitete, koji mogu značajno da doprinesu jačanju mira i stabilnosti u regiji jugoistočne Europe. Za Bosnu i Hercegovinu regionalna obrambena suradnja i odnosi sa susjedima važan su aspekt njihove euroatlantske politike. Bosna i Hercegovina uvažava inicijative i napore na regionalnoj razini i opredijeljena je da sudjeluje u regionalnim vojnim snagama radi izgradnje povjerenja i sposobnosti za reagiranje na izazove, rizike i prijetnje sigurnosti i kreiranju stabilnog sigurnosnog okruženja.

Inicijative NATO saveza koje su usmjerene prema regiji jugoistočne Europe sračunate su na dalje sigurnosno konsolidiranje država tog prostora. Bosna i Hercegovina iskazuje potpunu spremnost da u tome aktivno sudjeluje. Sa stajališta interesa, za Bosnu i Hercegovinu poseban značaj ima Inicijativa NATO saveza za jugoistočnu Europu, koja je u cjelini posvećena izazovima sigurnosti i promoviranju regionalne suradnje i stabilnosti. U okviru te inicijative formirana je Upravna skupina za sigurnosnu suradnju u jugoistočnoj Europi.

Bosna i Hercegovina se, ne samo na državnom već i na entitetskim razinama, izjašnjava o ulasku u NATO savez. Tako je Narodna skupština Republike Srpske u ožujku 2005. godine usvojila Deklaraciju o strateškim opredjeljenjima Republike Srpske u sustavu obrane Bosne i Hercegovine. U njoj se navodi da je dodatna garancija za sigurnost Bosne i Hercegovine što brže uključivanje Bosne i Hercegovine u NATO savez. Narodna skupština Republike Srpske donijela je i Zaključak 30. kolovoza 2005. godine u kojem se eksplicitno zahtjeva od Predsjedništva Bosne i Hercegovine da kod zvaničnih institucija NATO reformu oružanih snaga Bosne i Hercegovine

verifikuje kao konačnu fazu strukturne reforme koja će omogućiti uključivanje Oružanih snaga Bosne i Hercegovine u NATO.*

Iako članstvo u programu Partnerstvo za mir ne donosi garancije kolektivne sigurnosti, kao što to čini punopravno članstvo u NATO savezu, ono predstavlja prvi korak u tome smjeru. Partnerstvo za mir uspostavljeno je kao izraz zajedničkih uvjerenja da se stabilnost i sigurnost u euroatlantskom području može postići samo kroz suradnju i zajedničko djelovanje. Zaštita i promoviranje osnovnih ljudskih prava i sloboda, čuvanje sloboda, pravde i mira putem demokracije zajedničke su vrijednosti Partnerstva za mir, koje Bosna i Hercegovina u potpunosti prihvata. Bosna i Hercegovina se opredijelila za ispunjenje ciljeva Partnerstva za mir, a posebno putem povećanja transparentnosti planiranja i donošenja proračuna za obranu, stvaranja uvjeta za potpunu demokratsku kontrolu oružanih snaga i suradnje sa NATO savezom, s ciljem jačanja sposobnosti Oružanih snaga Bosne i Hercegovine da djeluju zajedno sa snagama članica NATO-a. Zahvaljujući dosadašnjoj suradnji sa NATO-m, kao i bilateralnoj suradnji sa mnogim članicama NATO saveza, Bosna i Hercegovina već sada ima dosta sadržajne odnose i vidljive rezultate u brojnim oblastima, te očekuje nastavak suradnje sa NATO savezom, kako bi poboljšala mogućnosti Oružanih snaga Bosne i Hercegovine za suradnju sa snagama NATO-a država i državama partnerima iz programa Partnerstvo za mir.

Konačan cilj je postići suradnju sa NATO savezom u cijelom spektru djelatnosti u oblasti obrane, od najviših razina donošenja odluka vezanih za obrambenu politiku, pa sve do operativnih i taktičkih razina vojne odgovornosti. Bosna i Hercegovina želi da ostvari suradnju sa NATO savezom prije svega u oblastima koje će omogućiti usvajanje standarda zapovijedanja i kontrole, komunikacijskih i informacijskih sustava, planiranja proračuna za obranu i njegove raspodjele, rukovođenja i upravljanja resursima, obučenosti i opremljenosti. Takvom suradnjom će stvoriti uvjete za unutarnju i vanjsku interoperabilnost, a time i veću operativnu sposobnost za izvršavanje misija Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, a posebno misija očuvanja mira i humanitarnih misija.

** I pored postignutog konsenzusa u pogledu ulaska u NATO 2017. godine u Narodnoj skupštini Republike Srpske usvojena je Rezolucija o vojnoj neutralnosti Republike Srpske. Takav postupak mimo je zvanične politike države Bosne i Hercegovine. Ta neutralnost predstavlja nesvrstavanje u svjetske i regionalne vojne blokove, kao i boravak strane vojske i alijansi na teritoriji ovog entiteta.*

U funkciji dostizanja potrebne razine sigurnosti koja je potrebna današnjoj Europi, NATO savez razvija i jača političku i vojnu suradnju unutar svoje strukture, ali i sa drugim državama, koje nisu njegove članice. Jačanje demokratskih i individualnih prava, kao i traženje načina rješavanja sporova mirnim putem, predstavljaju težište angažiranja. Kao rezultat jedne takve tijesne suradnje sa NATO savezom, u okviru Partnerstva za mir, mijenja se osnova sigurnosti europskog kontinenta i cijele euroatlantske regije. Današnja sigurnost manje je aktualna sa stajališta obrane od agresije i ideoloških sukobljavanja i neprijateljstava, a više sa pozicije zajedničke težnje za stabilnošću, mirom, ekonomskim razvojem i djelotvornom suradnjom ogromne većine zemalja koje to žele postići.

4. ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina je specifična država po mnogo čemu, tako da je jedna od njenih specifičnosti uloga međunarodnih organizacija na njenoj teritoriji. Daytonskim sporazumom predviđene su određene ovlasti različitih međunarodnih organizacija. Upravo od njih zavisilo je i zavisi samo funkcioniranje Bosne i Hercegovine. Poseban je odnos sa Ujedinjenim narodima i NATO. To su organizacije koje su uzele aktivno učešće u Bosni i Hercegovini u toku oružanog sukoba 1992-1995. godine, ali i po njegovom završetku. One su nastupale u Bosni i Hercegovini najčešće sa istovjetnim ciljevima. Najveća vrijednost njihov djelovanja na prostoru Bosne i Hercegovine što su uspjela da umanje stradanja u toku oružanog sukoba, te učestvuju u očuvanju uspostavljenog mira. Ujedinjeni narodi svojim angažovanjem na prostoru Bosne i Hercegovine evoluirali su koncept svojih mirovnih operacija. Posebna je njihova uloga u postratnom periodu kroz akcije izgradnje institucija, regionalne stabilizacije i pomirenja, interakciju sa civilnim društvom i drugim međunarodnim akterima.

NATO kao i Ujedinjeni narodi imao je iste i slične ciljeve na prostoru Bosne i Hercegovine. Nakon rata Bosna i Hercegovina je ušla u aktivnu saradnjusa NATO. Ostvarenim kvalitetom suradnje Bosne i Hercegovine sa NATO savezom treba da se potvrdi da je ona pouzdan partner i da posjeduje respektivne kapacitete, koji mogu značajno da doprinesu jačanju mira i stabilnosti u regiji jugoistočne Europe. Za Bosnu i Hercegovinu regionalna obrambena suradnja i odnosi sa susjedima važan su aspekt njihove euroatlantske politike. Takvom suradnjom će stvoriti uvjete za unutarnju i

vanjsku interoperabilnost, a time i veću operativnu sposobnost za izvršavanje misija Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, a posebno misija očuvanja mira i humanitarnih misija.

LITERATURA

1. Danilović, N. (2015). *Savremeni sistemi bezbednosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
2. Đašić, D., (2003). *Diplomatija, ekonomska, multilateralala i bilateralala*. Beograd: Univerzitet Braća Karić.
3. Grizold, A. (1998). *Međunarodna sigurnost i etnički konflikti*, *Politička misao: časopis za politikologiju*, Vol. 35, No. 4, Zagreb.
4. Lapandić, N., Albašić, M. (2009). *Suverenitet i NATO*, 1. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2009. Bijeljina.
5. Lapaš, D. (2004). *Sankcija u međunarodnom pravu*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
6. Milinković, B. (1996). *NATO i partnerstvo za mir*. Beograd: Međunarodna politika.
7. Mitić, M., Đorđević, S. (2007). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
8. Nedeljkov, P.. *Tito i NATO*, *Večerenje novosti*, 9. 02. 2008.
9. Petković, K. (2004). *Kako objasniti vanjsku politiku SAD? Različiti pristupi u objašnjavanju američke uloge u svijetu*, *Politička misao*, No. 4. Zagreb.
10. Pipes, R. (2001). *Communism: A Brief History*. London: Orion Publishing Group.
11. Rakić, I. (2010). *Međunarodni sud pravde*, *Strani pravni život*, No. 3. Beograd.
12. Sahadžić, M. (2011). *Vanjska politika i međunarodni odnosi Bosne i Hercegovine*, *Zbornik radova Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini, Analiza postdejtonskog političkog sustava*, Knjiga 2. Sarajevo: University Press-Magistrat.
13. Selimić, M., (2012). *Upravno djelovanje Europskog suda pravde*. Fakultet za javnu upravu Sarajevo, Uprava, br.3.
14. Selimić, M., (2012). *Saradnja policijskih i pravosudnih organa u državama članicama EU, kao i sa trećim zemljama*. Sveučilište/Univerzitet Vitez i Asocijacija za informacione tehnologije, *Eduikator*, br. 2.
15. Smailagić, N. (2011). *Međunarodne organizacije*, *Zbornik radova Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini, Analiza postdejtonskog političkog sustava*, Knjiga 2. Sarajevo: University Press-Magistrat izdanja.

16. Šarčević, E. (2008). Daytonski Ustav - karakteristike i problemi, Status-magazin za političku kulturu i društvena pitanja, No. 13. Mostar.
17. Watson, A. (2005). Diplomacy - The Dialogue between States. Abingdon: Taylor Francis.